

فارابی فلسفه زبان

نویسندگان:

دکتر مهدی خبازی کناری (دانشیار دانشگاه مازندران)

ندا راهبار

انتشارات
سیامرود

سرشناسه: خبازی کناری، مهدی، ۱۳۵۱-
عنوان: و نام پدید آور: فارابی؛ فیلسوف زبان / نویسندگان مهدی
خبازی کناری و ندا راهبار.

مشخصات نشر: تهران: انتشارات سیاهرود، ۱۳۹۸.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۶۱۷-۷۳-۱

مکان نشر: اهواز، اهبار، ندا، ۱۳۶۷-

رده‌بندی: ۱۸۱

شماره کتابشناسی: ۶۰۰۱۸۸۳

نام کتاب: فارابی؛ فیلسوف زبان
نویسندگان: دکتر مهدی خبازی کناری (دانشیار دانشگاه مازندران)
و ندا راهبار

ناشر: انتشارات سیاهرود

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۹

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۰۰۰۰ تومان

آدرس: تهران، میدان انقلاب، ابتدای کارگر جنوبی، کوچه‌ی رشتچی، پلاک ۷، واحد ۸

تلفن: ۶۶۹۰۶۷۸۶-۶۶۹۰۶۷۴۹

آدرس سایت: siahroudpub.ir ایمیل: siahroud@gmail.com

کلیه حقوق این اثر (چاپ و اقتباس) برای انتشارات سیاهرود است و

هیچ شخص حقیقی و حقوقی حق چاپ، انتشار و کپی کل و

یا بخش‌هایی از این کتاب را به هر صورت ندارد.

فهرست

پیش گفتار	۷
بخش اول: خاستگاه زبان و هرمنوتیک در سنت اسلامی	۱
فارابی و مسأله‌ی زبان	۱
مختصات از زندگینامه‌ی ابونصر فارابی	۴
تاریخ فارابی	۱۶
خاستگاه هرمنوتیک در سنت اسلامی	۱۷
تمایز تفسیر و تأویل در سنت اسلامی	۲۳
سیر تکوین زبان در سنت اسلامی	۲۶
مؤلفه‌های هرمنوتیک دینی	۳۳
بخش دوم: ماهیت زبان در اندیشه‌ی فارابی	۳۷
ماهیت تفکر فارابی	۳۷
شرحی کوتاه بر کتاب الحروف	۳۹
معرفت‌شناسی ارسطو؛ نقطه‌ی عطف زبان‌شناسی فارابی	۴۲
دیالکتیک افلاطون یا منطق صوری ارسطویی؟	۴۶
ماهیت زبان در اندیشه‌ی فارابی: زبان مشترک، امری سوژکتیو	۴۸
زبان مشترک در ساحت هستی‌شناسی	۵۲

امتزاج افق‌ها، اتحاد عاقل و معقول	۵۲
نسبت لفظ و معنا (معقول) در اندیشه‌ی فارابی	۵۵
نسبت دال و مدلول یا لفظ و معقول؛ قراردادی یا طبیعی؟	۵۹
ساحات سه‌گانه‌ی زبان در اندیشه‌ی فارابی	۶۱
نفس ناطقه	۶۵
نطق درونی	۶۷
لق بیرونی	۶۹
جمع‌بندی	۷۳
منابع	۷۹
منابعی برای مطالعه بیشتر	۸۳
نمایه	۸۵

پیش‌گفتار

بر تکمیل زبان در سنت اسلامی از جنبه‌های گوناگون مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. توجه به ساختارهای درونی و بیرونی زبان و به کارگیری آن به شکل مشخص‌ها، چون صرف و نحو، بلاغت، معانی، بیان، تفسیر و تأویل متون مقدس مشتمل بر همگی در تاریخ پیدایش زبان‌شناسی ایفا کرده است. در سده‌های آغازین اریق اساس زبان نزد علمای نحوه به شکل قواعد دستوری کاربرد داشت. اما بعد از آن، گسترش مطالعات زبان‌شناختی و تفاوت در آرای پژوهشگران حوزه‌ی زبان منبش پیدایش مکاتب بصره و کوفه را فراهم ساخت. مکتب بصره مکتبی معتدلی است که به تبیین علم و فلسفه و ارائه‌ی نظریات جدید در این دو حوزه می‌پردازد. این مکتب معتقد به نظام‌مند بودن و انسجام سرشت زبانی است. از سوی دیگر، مکتب کوفه به قرائت نحوی و لغوی و دستوری متون توجه داشته است و در جستجوی تحولات زبان‌شناختی نبوده است، بلکه داده‌های از پیش موجود را حتمای بصری در رابطه با زبان را مورد بررسی قرار می‌داد (شریف، ۱۳۶۷، ص ۵۰). توجه به زبان، صرف‌نظر از لایه‌های بیرونی آن، ساختار درونی و پیچیدگی‌ای داشت که نخستین بار توجه فارابی را به خود جلب کرد. فارابی فیلسوف و زبان‌شناس قرن سوم با رویکردی تازه، به سنت معرفت‌شناختی و زبان‌شناختی رجوع داشته است. ورود متون یونانی به سنت اسلامی و پیشرفت نهضت ترجمه بر دغدغه‌های معرفت‌شناختی و زبان‌شناختی وی افزود. مهم‌ترین دغدغه‌ی

فارابی در مطالعات زبان‌شناختی چگونگی نسبت میان زبان و ذهن با به‌کارگیری قواعد منطق است. او از منطق ارسطویی در ساخت تفکر خویش بهره‌های فراوان می‌برد.

ورستینگ^۱ معتقد است فارابی به حتم از قواعد دستوری منطق یونان در نگارش رساله‌های دستوری و زبان‌شناختی خویش بهره برده است. به‌زعم وی، فارابی عقیده داشت که دستور زبان مربوط به یک زبان و فرهنگ خاص است. بنا بر بطن خود دارای مفاهیم مشترک و بنیادینی است که از طریق قواعد منطقی قادر به فهم آن خواهیم بود (ورستینگ، ۱۹۴۴: ۱۲۳). به نقل از ارکان، (۱۳۸۰: ۱۱۱، ۳۴۸، ۵۸-۶۰). فارابی با ارائه‌ی آرای زبان‌شناسانه‌ی خود، به نظریه‌پردازی در حوزه‌ی زبان پرداخته است. دیدگاه وی در ارتباط با نسبت میان زبان و ذهن و به‌کارگیری منطق در ارائه‌ی رویکردهای معرفت‌شناختی و زبان‌شناختی دیدگاه تازه‌ای است. قرن‌ها بعد در سنت فلسفی غرب مورد توجه قرار می‌گیرد. رویکردهای زبان‌شناختی فارابی و توجه به لایه‌های درونی زبان موضوعی است که سوسیلر و فیدلوف و زبان‌شناس قرن بیستم، به خوانش دوباره‌ی آن در ساختی تازه‌تر پرداخته است.

محتوای کتاب حاضر بر این مسأله تأکید می‌کند که رویکرد فارابی نسبت به زبان و منطق رویکرد تازه‌ای است که در نوع خود بدیع است. هرمنوتیک دانشی تاریخی است که از خاستگاه تفسیر و تفسیر روایات اسطوره‌ای تا سده‌ی میانه و مدرن، ساحات فکری و فلسفی متفاوتی را وجه نظری خود قرار داده است. این تحول در سنت اسلامی نیز به تبیین درآمده است. در سنت اسلامی، اگرچه نمی‌توان رویکردهای هرمنوتیک فلسفی را تا زمان حیات فارابی در حوزه‌ی تفکر دینی یافت، اما مباحث معرفت‌شناختی و زبان‌شناختی فارابی نقطه‌ی عطف مباحث هرمنوتیکی و زبان‌شناختی در سنت فلسفی اسلامی است، مباحثی که قرن‌ها پیش از ظهور هرمنوتیک

مدرن در قرن نوزدهم، به سنت فلسفه‌ی اسلامی ورود یافته و نیز در حوزه‌ی زبان‌شناختی و حوزه‌ی تفسیر و تأویل در یک ساختار منطقی مطرح شده است. کتاب حاضر در صدد است خوانش تازه‌ای از ساحت زبان و نسبت آن با منطق در اندیشه‌ی فارابی ارائه دهد؛ خوانشی که در مطالعات دینی کمتر بدان پرداخته شده است.

در سنت اسلامی به دلیل متن‌محور بودن، قواعد زبان‌شناسی با به کارگیری قوانین منطق صورت‌بندی می‌شود. فارابی سعی می‌کند با ورود ماہیم منطقی در ساحت زبان و باور به وجود زبان مشترک به مثابه امری وجودی، اصیل در ذات انسان، تأویلی تازه از مفهوم زبان در نسبت با فهم متن ارائه دهد. وی با رویکردی تازه در مطالعات زبان‌شناختی خویش، در ذیل مباحث **تیک**، زبان و منطق، به چنین امری مبادرت می‌ورزد.

کتاب حاضر در دو بخش به بازخوانی تفکر فارابی در نسبت با زبان می‌پردازد. در بخش نخست، بعد از بیان گفتاری کوتاه در باب مسأله‌ی زبان و زبان‌شناسی در سنت اسلامی، حاسته‌ها، **توتیک** (تأویل) در سنت اسلامی و علوم مرتبط با حوزه‌ی تأویل مورد بررسی قرار گرفته و دیدگاه قدما و مفسرین حوزه‌ی تأویل و اکاوی می‌شود. در ادامه جهت واگشایی مفهوم تأویل، تمایز آن از حوزه‌ی تفسیر و نسبت آن با بیانیه‌ی بن شده و در انتهای بخش، سیر تکوین زبان در سنت اسلامی و مؤلفه‌های **تیک** دینی که در تمایز با هرمنوتیک مدرن قرار گرفته است، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش دوم، بعد از توضیحی کوتاه در باب چیستی هرمنوتیک در سنت اسلامی، به این مسأله پرداخته می‌شود که فهم در تفکر فارابی چه معنایی می‌دهد. فارابی چگونه مفاهیم غرب را در تکمیل ساختار فکری خود به کار می‌گیرد؟ زبان و منطق در اندیشه‌ی فارابی چگونه در نسبت با هم قرار می‌گیرند؟ در جمع‌بندی، مخاطب درمی‌یابد فارابی نه تنها منطق‌دانی تمام‌عیار، که یک فیلسوف زبان برجسته نیز هست. وی زبان را در ساحت منطق به کار می‌گیرد